

Yayın Geliş Tarihi: 22.10.2009
Yayına Kabul Tarihi: 24.09.2010

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 12, Sayı: 1, Yıl: 2010, Sayfa:77-98
ISSN: 1302 - 3284

ÜÇ KİMLİKLİ BİR JÖN TÜRK AYDINI: Dr. İBRAHİM (ETHEM) TEMO (1865-1945)

Bilgin ÇELİK*

Özet

Dr. İbrahim Temo, Türk siyasi hayatının en önemli kişiliklerinden biridir. İttihat ve Terakki cemiyeti gibi Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan, dönemi ve sonrasını birçok yönü ile etkilemiş bir örgütün kurucusu olan İbrahim Temo, üç kimlikli özelliği ile dikkat çekmektedir; İstibdad karşıtı bir Jön Türk aydını (Osmanlı) olmanın yanı sıra, Arnavut milliyetçi örgütlerinin en önemlisi olan Başkim Cemiyeti'nin (Arnavut) kurucu ve yöneticisi olmuş, meşrutiyet sonrasında kurucusu olduğu İttihat ve Terakki'den dışlanması ve cemiyetin izlediği politikalar sonucunda meşrutiyet öncesinde cemiyetin Balkan teşkilatını kurduğu ve tabiyetine geçtiği Romanya'ya (Romen) yerleşerek hayatını burada sürdürmüştür.

İbrahim Temo, örgütçü yapısı, fikirlerindeki kararlılık ve cesaret ile Jön Türk çevrelerinde saygı uyandırmış bir kişilik olarak kabul edilmektedir. Asker-i Tıbbiye'de başlayan örgütçülük faaliyetine, firar ettiği Romanya'da devam etmiş ve burada hem Cemiyetin Balkan teşkilatını kurmuş, hem de dağılık şekilde bulunan Arnavut cemiyetlerini Başkim (İttihat) çatısı altında toplayarak İttihatçı hareketin Romanya ve sonrasında Rumeli'deki Arnavutlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Meşrutiyetin ilanı sonrasında ise Osmanlı Demokrat Fırkası'nı kurarak liderliğini üstlenmiş ve kuruluş hedefinden uzaklaştığını düşündüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Temo, Jön Türk, İttihat ve Terakki, Balkan Örgütü, Romanya

A YOUNG TURK INTELLECTUAL WITH THREE IDENTITIES: DR. İBRAHİM (ETHEM) TEMO (1865–1945)

Abstract

Dr. İbrahim Temo was one of the most important characters of the Turkish political life. İbrahim Temo, as the founder of Union and Progress, which had an important part in the history of Turkish political life, attracts attention with his three identities. Besides being a Turkish intellectual who was against tyranny, Temo was also the founder of the Baskim Society, which was one of the most important societies of the Albanian nationalist movement. Being isolated from the Union and Progress after the proclamation

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tınaztepe Kampüsü Buca/İzmir, bilgin.celik@deu.edu.tr

of the Second Constitutional Period, Temo settled in Romania, in where he formerly founded the Balkan branch of the society and entered in the Romanian nationality.

Temo was accepted as a reputable person in the Unionist environments with his organizer character that was full of brave and determination in ideas. After his years in the School of Military Medicine Temo continued his efforts as an organizer in Romania, to where he escaped, and there he founded a new society, Baskim, that gathered the disconnected Albanian societies under a unique name, and played an important role in spread of the Unionist movement in before Romania, and after among the Albanians. After the proclamation of the Second Constitutional Period, Temo founded the Ottomant Democrat Party and ran opposition against to the government of Union and Progress.

Keyword: Ibrahim Temo, Young Turk, Union and Progress, Balkan Branch, Romania

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma ve dağılma dönemi olarak bilinir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de milliyetçilik akımının yarattığı etkidir. Bu süreçte Osmanlı'yı kurtarmak adına başlanan modernleşme hareketlerinin öncülüğünü başlangıçta hükümdarlar üstlenmişlerdi. II. Mahmut ve I. Abdülmecit döneminde açılmış olan modern okullardan mezun olan gençlerin zamanla bir aydın sınıfı oluşturdukları, devleti kurtarmak için çeşitli fikirler ürettikleri ve örgütlenme sürecine girdikleri görülmektedir. 19.yüzyılın ikinci yarısında "Genç Osmanlılar/Jön Türkler" olarak bilenen hareketin ortaya çıkmasında bu modernleşme sürecinin önemli bir katkısı olduğu açıktır. Ancak ortaya çıkan aydın sınıfının çözüm arayışları sarayın gücünü ve öncü rolünü tehdit eder noktaya geldiği andan itibaren saray/aydın çatışması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu çatışma sadece saray ile aydınlar arasında yaşanan bir çatışma değildir, zamanla aydınlar arasındaki görüş ayrılıkları nedeni ile fikir çatışması şeklinde başlayan süreç, 1908 Meşrutiyet sonrasında iktidar mücadelesine dönüşmüştür.

Bu makale modern eğitim kurumlarından Askeri Tıbbiye'de eğitim alan bir Jön Türk aydını olan İbrahim Temo'nun¹ okul yıllarından başlayan örgütçü kişiliğini ve anayasal bir düzen için verdiği mücadeleyi, üç kimlikli özelliği çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır.

Üç Kimlikli Aydın: İbrahim Temo

Osmanlı imparatorluğu, yapısı gereği kozmopolit bir topluma sahipti. Bu kozmopolit yapı, 19. yüzyılda yayılmaya başlayan milliyetçilik akımının Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecine girmesinde başat rol oynayan unsurlardan

¹ İttihat ve Terakki cemiyetinin kurucularından İbrahim Temo'nun 1939 yılında Romanya-Mecidiye'de yayımlanan "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım" başlıklı anıları Türkiye'de yaklaşık 50 yıl sonra Arba Yayınları tarafından "İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları" başlığı ile ilk olarak 1987'de yayınlanmıştır.

biridir. Bu yüzyılda parçalanmayı önlemek amacı ile oluşturulmaya çalışılan “Osmanlı Kimliği”, etnik kimliklerin üzerinde bir vatandaşlık üst kimliği olarak yaratılmaya çalışılmıştı. Bu açıdan 19. yüzyılda iki kimlikli Osmanlı aydını denildiğinde kastedilen şey, etnik kimliğinin yanı sıra, bu Osmanlı üst kimliğidir. İber Ortaylı buna güzel bir örnek olarak Şemseddin Sami’yi vermektedir. Ortaylı’ya göre, Şemseddin Sami, kişiliğinde dual (ikili) bir ulusçuluğu temsil eder. Türkçe sözlük (Kaamus-u Türki) ve ansiklopedi (Kaamus- al Alam) hazırlayan Şemseddin Sami’nin hem Türk/Osmanlı hem de Arnavut ulusçuluğunu aynı derecede benimsediğini belirten Ortaylı, Sami için, “...Arnavutluk’un bir gün bağımsız olacağına inanıyordu, ama bir Osmanlı yurtseveriydi” (Ortaylı, 2001; 237; Ortaylı, 1985; 1031) demektedir.

İbrahim Temo’nun farklı yönü ise üç kimliğe sahip oluşudur. 1865 yılında Manastır vilayetinin Ohri kazasına bağlı Struga nahiyesinde doğan İbrahim Temo’nun ecdadı Arnavutluk’un Mat kazasından Struga’ya göç etmiştir (Temo, 2000; 5-6). Arnavut kimliğinin hem eğitim amacıyla geldiği İstanbul’da, hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşu sonrasında baskılardan kaçmak için seçtiği ülke olan Romanya’da kendisine oldukça önemli imkânlar sağladığını ve güvenli bir şemsiye oluşturduğunu anılarının değişik yerlerinde dile getiren Temo’nun, yükselmekte olan Arnavut milliyetçiliğinden ziyade Osmanlılık üst kimliğine bağlı olduğu anılarından kolayca anlaşılmaktadır². Bu İbrahim Temo’nun Arnavut milliyetçileri ile hiçbir ilişkisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Temo meşrutiyet öncesinde Romanya’da ve meşrutiyet sonrasında İstanbul’da Arnavut milliyetçi örgütü “Başkim”in kurucuları arasında yer almıştır. Ancak onun ön planda tuttuğu siyasi düşünce Osmanlı bütünlüğü içinde yer almaktı. İbrahim Temo, Osmanlılık idealine inanmış ve bunu meşrutiyet düzeni içinde yaşama geçirmeyi amaçlamıştı. Tunaya, Jön Türk liderlerinden Murat Bey tarafından çıkarılan *Mizan* gazetesinin Temo için “*bütün manasile fazıl ve hamiyetli bir Osmanlı*” şeklinde bahsettiğini belirtmektedir (Tunaya, 1998; 206-207).

Osmanlı siyasi hayatı içinde aktif olarak yer aldığı 1911 tarihine kadar bu samimi düşüncesini muhafaza eden Temo’ya göre, Osmanlılık düşüncesi sadece Türk ve Müslüman Arnavutları değil, Ulahları ve Hıristiyan Arnavutları bile etkilemişti. Temo bu düşüncesini, Ulah ve Hıristiyan Arnavutların patrikhaneden

² Bir karşılaştırma yapmak için bkz. Bilgin Çelik, “İsmail Kemal Bey (1844-1919)”, Sunuş, **İsmail Kemal Bey’in Hatıratı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz 2009. İsmail Kemal Bey, Osmanlı bürokrati bir Jön Türk ve İttihatçı muhalifi bir mebus olarak tanınmasının yanı sıra Arnavutluk’un bağımsızlığını sağlayan kişidir. İsmail Kemal Bey için Arnavut milliyetçiliğinin ön planda olduğu hem kendi anılarından hem de onun ile ilgili verilen bilgilerden kolayca anlaşılmaktadır. Daha meşrutiyet öncesinde Arnavutluk için çalıştığı bilinmekteydi. “...kendisinin en ilgilendiği şeyin bağımsız bir Arnavutluk Prensiği olduğu yönünde de şüpheler vardı.” Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara 2001, s.66

ayrılarak³ kendi Kilise ve okullarına sahip olmaya çalışmalarını örnek göstererek kanıtlamaya çalışmaktadır (Temo, 2000; 50).

İbrahim Temo II. Abdülhamit'in baskı rejimi nedeni ile İstanbul'dan kaçmak zorunda kaldığında Romanya'ya gitmiş ve Osmanlı takibatından kurtulmak için Romen tabiyetine geçmiştir. Bu açıdan Temo, Arnavut kökenli, Osmanlı/Türk aydını bir Romen vatandaşı olarak bugün her üç ülke için önemli bir siyasi kişilik olarak değerlendirilmelidir. Bu konuda Romen Tarihçi Prof.Dr. Mihai Maxim'in değerlendirmesi anlamlıdır; “*Arnavut olmasına rağmen Dr. İbrahim Temo hem Arnavutluk, hem Türkiye hem de Romanya'nın tarihine aittir*” (Maxim, 2005; 377). Bu açıdan İbrahim Temo üç kimlikli bir aydın olma özelliğine sahiptir. Ancak bu üç kimliği içinde onu en çok ön plana çıkaran ve siyasi alanda tanıtan kimliği Jön Türk aydını olarak Osmanlı/Türk kimliği olmuştur.

Tarık Zafer Tunaya İbrahim Temo için “*Temo, zamanın basın ve siyaset çevrelerinde sevilen, dürüstlük ve istikametinde asla kuşku duyulmayan bir şahsiyet olarak görülmektedir*” (Tunaya, 1998; 206-207) demektedir. Şerif Mardin de, Arba Yayınları için hazırladığı sunuş yazısında Temo hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır; “*Jön Türkler arasında demokratik idealleri yılmadan ve –en önemlisi- saptırmadan savunabilmiş olan kimselere az rastlanır. İbrahim Temo bu ‘ideolojik kahramanlardan’ biridir.*” Bu açıdan İbrahim Temo, meşrutiyet öncesi ve sonrasında muhalif duruşu ile dikkat çeken bir Jön Türk aydınıdır.

1. ABDÜLHAMİT REJİMİNE MUHALEFET

1.1. Yurtiçindeki Muhalefette Temo'nun Rolü

İbrahim Temo, Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı yurt içinde ve daha sonra yurt dışında muhalefet eden önemli Jön Türk liderlerinden biridir. Temo'nun muhalif kimliğinin gelişiminde eğitimin önemli bir rolü olmuştur. İlk eğitimini Struga'da alan Temo, daha sonra eğitimini devam ettirmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Mardin, Temo'nun anılarının diğer Jön Türk anılarında nadiren bulunan günlük hayat imgeleri sağladığını belirtmekte ve Temo'nun eğitim sürecini şöyle yorumlamaktadır; “*Sözünü ettiğim imgeler arasında ilk akla gelen Arnavut asıllı, Struga doğumlu fakir bir taşralının hangi yollardan geçerek Tıbbiye'ye kadar gelebildiğinin anlatılmasıdır. Struga'nın ‘nim rüşdiye’sini aşmanın ilk kademesi herhalde Temo'nun kendi dinamik psikolojisinde aranmalıdır. İkinci kademe şehirden geçen subaylardan öğrendiği Fransızca, aritmetik ve coğrafyanın*

³ Hıristiyan Arnavutlar milliyetçiliğın etkisi ile Patrikhaneden ayrılma çabası içine girmişler, ancak Patrikhane Bulgarların ve Ulahların ayrılmasından sonra Hıristiyan Arnavutların da bu yöndeki taleplerine karşı çıkmıştır. Osmanlı yönetimi de Hıristiyan Arnavutların ayrılmasını taleplerine sıcak bakmamıştır. Patrikhaneden ayrılma çabaları için bkz. Bilgin Çelik, “*Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları*”, AÜ, **OTAM Dergisi**, 2004, sayı: 16, ss.131-150

dağarcığına aktarılmasıdır. Üçüncüsü ise payitahta kadar uzanan bir Arnavut 'klientelist' ağıdır"⁴.

İstanbul'a gelen Temo, hemşehrilerinden armonikçi ve suçu Hayri vasıtasıyla Tiranlı İsmail Bey Toptani ve jeoloji öğretmeni olan Haydar Bloşmi Bey ile tanışmış ve bunların aracılığı ile de İbrahim Paşa'ya gitmiştir. Onun yönlendirmesi ile Mülkiye Mektebi Tıbbiyesi Müdürü Miralay Dr. Hüseyin Bey'e başvurmuş ve yapılan küçük bir sınav sonucunda Tıp İdadisi'nin birinci sınıfına başlamıştır. Daha sonra ekonomik sorunlar nedeni ile yatılı okumak üzere Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne devam eden Temo, burada öğrenciler arasında özellikle taşraların Sünnilik-Alevilik tartışmaları yaptıklarını, kendisinin ise Namık Kemal'in eserlerine ilgi duyduğunu ve diğer öğrencileri bu yönde etkilediğini dile getirmektedir (Temo, 2000; 6-7). Mardin belirtilen sunuş yazısında, Kuleli hazırlık okulundaki öğrencilerin dünya görüşleri açısından iki gruba ayrıldıklarını çoğu taşraların "sofu meşreb ve müteassıb grubu"nu, Namık Kemal gibi milli edebiyat kurucularının eserlerini okuyan ve dikkatlerini "hürriyet" konusuna çeviren grubu oluşturduklarını ifade etmektedir. Ş. Hanioglu, bu hürriyetçi yaklaşımın dışında Temo'nun dindar öğrencilere Darwin ve benzeri yazarların eserlerini okutarak onları etkilemeye çalıştıklarını belirtmektedir (Hanioglu, 1981; 10/27).

1887 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'sine başlayan Temo, burada eylemci bir sürecin içine girmiştir. İlk olarak Tıbbiye'nin ıslahı ile ilgili tasarı hazırladıklarını belirten Temo, bu tasarıların müdüriyet ve nezaretçe kabul edilmemesi üzerine greve karar verdiklerini ve okul binasını izinsiz terk ettiklerini ifade etmektedir. Bir hafta kadar süren bu grevin sonunda padişahın iradesi ile öğrencilerin okula yeniden kabul edildikleri dile getirmektedir. Bu olaydan sonra okulu çabuk bitirmek için 2 sınıfın imtihanlarını bir yıl içinde verdiğini belirten Temo, Kuleli'den arkadaşları ile edebiyat ve siyaset üzerine sohbetler yapmaya başladığını, arkadaşlarına siyaset ile ilgili risale ve gazeteler verdiğini, böylece sınıfında ve yakın çevresinde bir aydın zümresi oluştuğunu, bu sayede de "... *bir hareket-i milliye ve hürriyet fikri*" nin belirlediğini ifade etmektedir (Temo, 2000; 12-13).

1.1.1. Örgütçü bir Aydın: İbrahim Temo

Bu gelişmesinin sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeği olan - "*İttihad-ı Osmani*"⁵- (Tunaya, 1998; 51) örgütünü 1889 yılında bu okulda üç arkadaşı ile kurduğunu belirten Temo, cemiyet kurma konusunda ilk olarak İshak Sükuti ile konuştuğunu, daha sonra Mehmet Reşid ve Abdullah Cevdet'e açıldığını ifade etmektedir. Mehmet Reşid'in 4 kişi ile cemiyet kurarak istibdad rejimi ile mücadele etmenin hayal olduğunu belirtmesi üzerine Temo, Yunan bağımsızlık

⁴ Bu ağ İbrahim Temo'nun hem eğitim hem de örgüt faaliyetleri sırasında oldukça işe yaramıştır. Temo, anılarının değişik yerlerinde İstanbul ve Romanya'daki Arnavutlarla bağlantıları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

⁵ Temo anılarında cemiyetin ilk ismi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

hareketini başlatan cemiyetin⁶ “üç rum çırağı” tarafından kurulduğunu ve bu eğitimsiz üç Rum’un kısa sürede büyük başarılar elde ettiğini belirtmiş ve arkadaşlarına “...bizim gibi yüksek tahsil görmüş, dünyanın iyisini kötüsünü görüp çıkmış dört tıbbiyeli niçin muvaffak olamamışlar?” diyerek onları motive etmiştir (Temo, 2000; 15). Angelo Iacovella’ya göre, “Adı geçen kuruluşun tartışmasız şefi de Arnavut kökenli genç bir subay olan İbrahim Temo idi” (Iacovella, 1998; 33).

M. Hacısalihoğlu, genelde İttihat ve Terakki’nin kuruluş süreci hakkında çok az bilginin olduğunu, bu bilgilerin de kurucuların anılarından elde edilebildiğini ifade etmektedir (Hacısalihoğlu, 2008; 55). Bu çerçevede Temo’nun anıları cemiyetin kuruluş ve gelişim süreci hakkında büyük önem taşımaktadır. Cemiyetin Mayıs 1889 (Temo, anılarında kuruluş tarihini “bir Mayıs günü” şeklinde vermektedir. Bununla tarih olarak 1 Mayıs’ı mı yoksa Mayıs ayında bir günü mü kastettiği anlaşılamamaktadır.) tarihinde kurulduğunu belirten Temo, diğer birçok kaynakta geçmekte olan cemiyetin kuruluş öyküsündeki İtalya gezisi sırasında Carbonari örgütünden esinlenmesi ve Masonluk bağlantısından söz etmemektedir. Buna karşılık E. E. Ramsuar, Ohri-Struga’daki evine gitmeden önce, İtalya’nın Brindisi ve Napoli kentlerine uğradığını ve Napoli’de bir arkadaşı eşliğinde Mason locasını ziyaret ettiklerini, Carbonari’nin İtalya tarihindeki rolü ve örgütlenmesi hakkında bilgi aldığı ileri sürmektedir (Ramsuar, 1982; 31-32). Hacısalihoğlu, genelde Jön Türk komitesinin “Karbonari” örgütü modelinde teşkilatlandığını kabul edildiğini ifade etmektedir (Hacısalihoğlu, 2008; 55) ki, bu kabullenmenin en önemli nedeni sanırım Ramsuar’ın eserindeki bilgilerdir⁷. M. Şükrü Hanioğlu, Ramsuar’ın eserinde verilen bilgiyi teyit edecek başkaca bir delil veya kaynak mevcut olmadığını ve masonların 1902 tarihine kadar ayrı bir siyasi komite içinde faaliyet yürüttüklerini -bu nedenle Masonluk-İttihatçılık bağlantısının en azından başlangıç aşamasında olmadığını- belirtmektedir (Hanioğlu, 1986; 85). Angelo Iacovella, İttihatçılık-Masonluk ilişkisi üzerine yazdığı kitapta Ramsuar’ın eserinde vermiş olduğu Masonluk-Carbonari örgütlenmesi ilişkisine göndermede bulunmakla birlikte dipnotunda, Temo’nun anılarında bundan hiç söz edilmediğini Ramsuar’ın da belirttiğini dile getirmektedir. Iacovella, İbrahim Temo’nun mason olmadığını ve bu nedenle mason locasını ziyaret etmesinin mümkün olmadığını dile getirmekteyse de (Iacovella, 1998;33-34), Temo anılarında dolaylı yoldan mason olduğunu kabul

⁶ Temo, Rumların kurmuş olduğu cemiyetin adını yanlışlıkla Etnik-i Eterya olarak vermektedir. Doğrusu 1814’te Odessa’da kurulmuş olan Filiki Eterya’dır. İlber Ortaylı cemiyetin Yunanistan’daki isyan hareketindeki öncü rolünün kuşkulu olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2001, s.81.

⁷ Bu yöndeki bir kabullenmeye yapılan bir gönderme için bkz. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara 1974, s.175. Ramsuar’ın kitabına yapılan atıfla İbrahim Temo’nun gizli bir örgüt kurma kararının, özellikle bu geziden sonra oluştuğunun söylendiği ifade edilmektedir. Petrosyan bu konunun yeterince aydınlatılmamış olduğunu ve Karbonarilerin örgütlenme prensiplerinden – hücre örgütlenmesi- yararlanmış olmakla beraber bu işe onları bizzat yaşamlarının hazırladığını belirtmektedir.

etmektedir. Anılarında İttihatçıların meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan Arnavut isyanları⁸ sırasında izledikleri politikalar nedeni ile Mahmut Şevket Paşa ve Talat Paşa'nın öldürülmesine karar veren aralarında Arnavut kökenli Kalkandelenli Mehmet Paşa Derala'nın oğlu Hilmi Bey olmak üzere birkaç kişinin Köstence'ye gelerek kendisi ile yaptığı görüşmeyi aktaran Temo, kendisinin Talat Paşa'yı vatansever biri olarak tanıdığını, bazı hatalarına rağmen böyle bir teşebbüse engel olmak için elinden geleni yapacağını söylediğini belirtmektedir. Bunun üzerine gelen heyetten Yüzbaşı Kazım'ın kendisine “*sen masonluk kardeşliği nedeni ile Talat'ın öldürülmesine rıza göstermiyorsun...*” (Temo, 2000; 225) şeklinde tepki verdiğini ve bu kişilerin daha sonra İstanbul'a giderek kararlarını gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Temo, bu son cümle ile 1913 Haziran'ında gerçekleştirilen Mahmut Şevket Paşa suikastına göndermede bulunmaktadır⁹.

İbrahim Temo, “İnciraltı içtimarı” adını verdiklerini belirttiği bir toplantı ile cemiyeti genişletme sürecine girdiklerini ve bu süreçte kendisinin medreselilerden Hafız İbrahim Efendi'yi, mülkiye mezunlarından Necip Bey Draga'yı ve Şahin (Şahin) Bey Kolonya'yı cemiyete soktuğunu ifade etmektedir. Her üçü de Arnavut olan bu kişiler meşrutiyet döneminde mebus olmuşlardır. Temo'nun verdiği bilgiye göre, Hafız İbrahim Efendi, Edirne'de posta memurlarından Talat Bey'i cemiyete almıştı. “*Bu sebepten Talat da mürşidi, Hafız İbrahim Efendi'yi çok severdi, bana karşı da muhabbeti vardı*” (Temo, 2000; 18).

Temo anılarında okuldaki arkadaşlarının her öğrenciye tabiatlarına uygun bir lakap taktıklarını, kendisine de “*ihtilalci sıfatı ile 'Pierre Lermite' lakabını...*” verdiklerini ifade etmektedir (Temo, 2000; 19). Oysa Pierre Lermite bir ihtilalci değildi, 1. Haçlı seferinin organizasyonunda başrolü oynamış bir keşişti. Bu lakabın verilmesinde onun örgütçü kişiliğinin ve kitleyi seferber edebilme gücünün rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Örgütün ortaya çıkış sürecini Makedonya Sorunu ile ilişkilendiren Hacısalihoğlu eserinde İbrahim Temo'nun örgütün kurulmasındaki öncü rolünü ve örgütçü kişiliğini şöyle değerlendirmektedir; “*Kurucu öncülerinin başında özellikle bir Arnavut'un olması Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması tehlikesi nedeniyle Arnavutların diğer Müslüman topluluklardan daha önce aktif hale gelmesiyle bağlantılıdır... Ayrıca Temo, Jön Türk hareketinin süreci içinde görüleceği gibi, dikkat çekici bir örgütlenme yeteneğine sahipti. Temo'nun bu özelliğini de Makedonya'daki siyasal ortamın bir ürünü olarak görmek muhakkak ki yanlış olmayacaktır*” (Hacısalihoğlu; 2008; 56).

⁸ Arnavut isyanları hakkında geniş bilgi için bkz. Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Milliyetçiliği ve Arnavutluk Sorunu**, Buke Yayınları, İstanbul 2004, Bölüm 4., s.345-492

⁹ Suikast 11 Haziran 1913 tarihinde gerçekleştirilmiş ve Mahmut Şevket Paşa Beyazıt'ta arabasında öldürülmüştür. Suikast sırasında içinde bulunduğu otomobil, üzerindeki üniforması, öldürülen yaverlerinin kıyafetleri ve silahlar İstanbul Harbiye'deki Askeri Müze'de sergilenmektedir.

İbrahim Temo'nun anılarında kendisinin masonlarla ilişkisi konusunda yukarıda verilen bilgi dışında bilgiye rastlanmazken, İran'da meşrutiyet taraftarı Babiler ile ilişkisi dikkat çekici görünmektedir. Babiler ile Jön Türk hareketi arasında bir ilişki olduğunu belirten M. Şükrü Hanioğlu, Babilerin Jön Türklerin gizli eserlerinin dağıtımını yaptıklarını ve "İstikbal" ve "Hayal" gibi Jön Türk gazetelerinin bu kimseler aracılığı ile İttihat ve Terakki'nin ilk lideri konumuna geçmiş olan İbrahim Temo'ya verdiklerini ifade etmektedir. Hanioğlu'na göre; "*İbrahim Temo'ya gizli neşriyatı sağlayan Babinin Nasreddin Şah'ı öldürmesi...*" üzerine Jön Türk basını bu suikastı tasvip etmediklerini açıklamışlarsa da Temo, "*Darısı Abdülhamit'in Başına*" unvanlı bir kadise hazırlatarak bunu İttihat ve Terakki adına çeşitli yerlere astırmıştı (Hanioğlu, 1986; 122-123). Bu durum Temo'nun Jön Türk hareketi içinde radikal bir tutum benimsediğini de gözler önüne sermektedir.

Temo, cemiyetin kurulduğu yılın yazında memleketi Struga'ya gitmiş ve Ohri'de cemiyetin bir şubesini teşkil etmeye çalışırken, hakkında yapılan bir ihbar sonucu ilk kez tutuklanmış, fakat sorgulama sürecinden kendisini kurtarmayı bilmiştir.

Temo, 1892 tarihinde Tıbbiye'yi bitirmiş ve daha sonra İstanbul'da çalışmaya başlamıştır. İlk tutuklanmasında soruşturmadan ceza almadan kurtulan Temo göreve başladıktan sonra 3 kez daha tutuklanmıştır. 1895 yılının Eylül ayı sonunda İstanbul'da meydana gelen Ermeni yürüyüşü ve çıkan olayların sonrasında cemiyet olarak bu gelişmelere tepki niteliğinde bir beyanname yayınlamanın yararlı olacağını düşündüğünü belirten Temo, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye hekimlerinden Dobrucalı Dr. İsmail İbrahim Efendi ve İshak Sükuti ile birlikte Debrelili Behçet Efendi'nin evinde 1000 adet bildiri hazırladıklarını ifade etmektedir. Müslümanlara ve Türklere hitaben yazılan ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti imzasıyla yayınlanan bildiride Ermenilerin hareketi eleştirilmekle birlikte asıl eleştirilerin odağına istibdad rejimi yerleştirilmiştir.

"...Ermeni vatandaşlarımızın bu küstahane hareketleri mucibi teessüfümüzdür; lakin hakikatte zulüm, istibdad ve idaresizlik, bu mucibi teessür ve teessüf hadiseleri doğurmaktadır. Biz Türkler de umum Osmanlılar gibi müstebid hükümetten ıslahat ve hürriyet isteriz. Cemiyetimiz bu maksadla çalışıyor. Biz bugün Ermenileri tedibe çalışacağımıza idaresizliğin, zulüm ve istibdadın merkezi olan Babialiyi, Şeyhülislam kapısını, Yıldızı basarak bu daireleri müstebidlerin başına yıkalım, el ele verelim, toplanalım, çoğalalım. Bizim de hürriyete, serbestiye aşık ve müstahak olduğumuzu alevi medeniyete gösterelim" (Temo, 2000; 42). Bu bildiriye örgütün bilinen ilk propaganda dokümanı olarak değerlendiren Petrosyan bildirinin Osmanlı İmparatorluğu halklarını despotik rejime karşı ortak savaşa çağırdığına dikkat çekmektedir (Petrosyan, 1974; 179-180). Bu bildiri üç koldan dağıtılmıştır; Dr. İsmail, Aksaray, Fatih ve civarına, İshak Sükuti, Tıbbiye talebeleri aracılığı ile okullara, subaylara, memurlara ve özellikle Harbiye mektebine, Temo da Yıldız Sarayı ve civarına bu bildiriye dağıtmışlardır. Görüldüğü gibi istibdad rejiminin en güçlü olduğu dönemde cemiyet, varlığını açığa çıkaran bir bildiriyle adeta II. Abdülhamit ve rejimine meydan okurken,

cemiyetin kurucusu İbrahim Temo da bu bildiriye onun yönetimi ile özdeşleşmiş Yıldız ve civarında dağıtma cesareti göstermişti. Bu bildirileri dağıttıktan sonra kışladaki dostlarından birine misafir olan ve sohbet sırasında sarayın bildiriden haberdar olarak harekete geçtiğini kışladaki hareketlilikten anlayan Temo, bildirinin sarayı fena halde korkuttuğunu ve etrafı ve ahaliye de derin düşünmeye ve kısmen uyandırmaya sevk ettiğini belirtmektedir (Temo, 2000; 43).

Son tutuklanmasından sonra Anadolu'ya sürgün edileceğini anlayınca diğer birçok Jön Türk aydını gibi ülkeyi terk etmeye karar vermiştir. Ancak Temo, birçok Jön Türk'ün tercihi olan Fransa veya İsviçre yerine Romanya'ya kaçmıştır. Bu tercihinin nedenini anılarında "... *Türkiye ile gününde temas ve irtibatta bulunan Balkan memleketlerinden birine firarım ve Avrupa'daki fikirdaşlarla daha serbestçe muhabere etmek*" (Temo, 2000; 50) şeklinde açıklarken, Romanya'yı seçmesinde de İstanbul'da tanıştığı Ulah (Makedonyalı Romenler) dostlarının önemli bir rolü olduğunu dile getirmektedir. Deniz yoluyla 1895 Kasım'ında Romanya'ya gelen Temo, ihtilalci ve örgütçü faaliyetlerini burada sürdürmüştür.

2. İBRAHİM TEMO'NUN ROMANYA'DAKİ FAALİYETLERİ (1895-1908)

Romanya'da bulunan Arnavut kolonisinin desteği ile Romanya'da kendisine uygun bir ortam bulan İbrahim Temo, bir taraftan Arnavutları İttihatçı harekete kazandırmaya çalışmış, diğer taraftan da örgütün Balkanlarda şubeler kurarak etkinliğini arttırmasına çalışmıştır. Romanya'da doktorluk mesleğini sürdüren Temo, aynı zamanda da aktif şekilde cemiyet için çalışmalarını sürdürmüştür.

Romanya'da ilk olarak *Hareket* adıyla bir broşür bastıran İbrahim Temo, Romanya'daki ikinci yılında Tuna sahilindeki Bulgar kasabalarında cemiyetin şubelerini açmıştır. Romanya'da Köstence başta olmak üzere Dobruca'nın kasaba ve köylerinde ihtilalci fikirleri yaymaya çalışmıştır. Temo, Kırmızıade Ali Rıza Efendi'nin Romanya ve cemiyetin Balkan teşkilatında oldukça etkili bir örgüt üyesi olduğunu, Ohri'li hemşehrisi Arnavut ihtilalcilerinden İbrahim Naci'nin (Derviş Hima) de Bükreş ve Dobruca'da etkin bir rol oynadığını belirtmektedir (Temo, 2000; 98 ve 102). Hacısalihioğlu, Dobruca'daki şubelerin merkez komitesinin Köstence'de olduğunu ve bu örgütün Jön Türk hareketinin Balkanlardaki önemli merkezlerinden biri haline geldiğini belirtmektedir (Hacısalihioğlu, 2008; 60).

Temo, Romanya'da 1898 tarihinde "Sadayi Millet" adıyla bir gazete çıkarmaya başlamıştır (Temo, 2000; 106-107). Hacısalihioğlu, Osmanlı yönetiminin baskısı sonucu gazetenin dokuzuncu sayısında yayımını kesmek zorunda kaldığını dile getirmektedir (Hacısalihioğlu, 2008; 62).

İbrahim Temo, Romanya'da yaşayan Arnavutları da İttihat ve Terakki örgütüne kazandırmak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Romanya'da 1906 yılının sonlarına doğru 3 Arnavut cemiyetinin birleşmesi ile oluşturulan Başkim (İttihat)

Cemiyetinin (BOA, HR. SYS, Dosya no. 155/36)¹⁰ aynı zamanda İttihat ve Terakki örgütünün programına uygun bir çalışma yöntemi benimsemiş olması (Temo, 2000; 123), Başkim (İttihad) isminin bu anlamda hem Arnavutların birliğini hem de 1908 İhtilali sırasında İttihatçılarla yapılan işbirliği anlamında Osmanlı birliğini de kapsamakta olduğunu göstermektedir. İbrahim Temo'nun Nisan 1898'de Romen vatandaşlığına geçtiğini belirten Hacısalihoğlu, Temo'nun Balkanlar'da fiilen Jön Türklerin lideri olduğunu ve Romanya'daki birçok Arnavutu ve Türkü İTC'ne kazandırdığını belirtmektedir (Hacısalihoğlu, 2008;62).

Hanioğlu, Temo'nun karizmatik kişiliği ve yakın ilişkileri sayesinde sürdürdüğü Romanya'daki çalışmaların, örgütün merkezi olan Paris'te ilgiyle izlenmesine ve “son derece değerli faaliyetler” olarak kabul edilmesine neden olduğunu ifade etmektedir. Örgütün gizli yazışmalarının, buradaki teşkilatın imparatorluğa propaganda malzemelerini girişinde önemli katkılar sağladığını gösterdiğini belirten Hanioğlu, Romanya'daki teşkilatın örgütün merkezi idaresine bir diğer katkısının da burada yer alan kişilere gerçek ve sahte Rumen pasaportları sağlamak olduğunu dile getirmektedir (Hanioğlu, 2001; 152-153).

2.1 Temo'nun Paris'e Gelişi ve Çalışmaları (1902)

1902 kongresine -Jön Türklerin Balkan teşkilatı olarak- Dobruca adına Osmanfakih Şeyhi Şevki Efendi ile Tuna sahili adına İbrahim Naci (Derviş Hima) ve Bükreş'teki Osmanlı Arnavutları tarafından Debreli Yaşar Bey Erebari'den oluşan 3 kişilik bir heyet gönderdiklerini belirten Temo, kendisinin de 1902 sonbaharında Paris'e gittiğini belirtmektedir. Buraya geldikten kısa bir süre sonra Makedonya Bulgar İhtilal Komitesi tarafından Osmanlı yönetimi aleyhine yapılan olumsuz propagandaya şahit olmuştur. Bu propagandanın tamamen uydurma haberlere dayandığını gördüğü için, bir protesto ve bu propagandanın uydurma haberler içerdiğini delilleri ile birlikte veren makalemsi bir layiha düzenleyerek oradaki gazetelere (Tan ve Intransigent gazeteleri) götürmüş, ancak bu gazeteler yazıyı yayınlamamışlardır. Kendi imkânları ile layihayı dağıttığını belirten Temo, layihanın içeriği hakkında kısa bilgi vermekteyse de tam metnini anılarında yayınlamamıştır. Layihada Makedonya'da Bulgarların çoğunlukta olmadığı ve bölge halkının mevcut yönetimden şikâyetleri olmakla birlikte Osmanlı hâkimiyetinin devamından yana olduğunu, vatanın bölünmesine karşı oldukları belirtilmektedir. Paris'te Ahmet Rıza ile görüşüğünü ve Cumartesi akşamları diğer

¹⁰ Bükreş'te 1906 yılında kurulan Arnavut Başkim Cemiyeti ile ilgili bilginin Hariciye Nezareti'ne gönderildiği evrak 2.4.1907 tarihlidir. Cemiyetin Nizamnamesi 54 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin onuncu maddesinde cemiyetin daha önce Romanya'da kurulan “Dituria”, “Drita”, ve “Speresia” cemiyetlerinin birleşmesi sonucunda ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Nizamnamenin 40 ve 42. maddeleri de dikkat çekici görünmektedir. 40. maddede, “*Cemiyetin mührü '1906 senesinde Bükreş'te teşekkül eden Başkimi nam Arnavut Cemiyet-i edebiyesi' ibaresini*” içereceği belirtilirken, 42. maddede ise “*Cemiyetin bir bayrağı olacak bayrağın renkleri beyaz ve kırmızı olacağı gibi her iki tarafında kenarları yaldızlı bulunacak ve vüsatında kartal resmi olarak üzerinde “Başkimi (İttihat) nam Arnavut Cemiyet-i Edebiyesi” ibaresi*” bulunacağı ifade edilerek Arnavut milliyetçiliğinin sembolik nitelikleri ön plana çıkarılmaktadır.

Jön Türk aydınları ile toplanmaya karar verdiklerini belirten Temo, Paris'e geldiğinde Jön Türklerin sadece mevcut düzeni (Abdülhamit İstibdadı) eleştirmekle zaman geçirdiklerini gördüğünü, Sultan Abdülhamit'in idareyi kendilerine bırakması halinde hiçbir hazırlıklarının olmadığına altını çizmektedir. *"Biz yalnız kuru bir tenkidle vakit geçirdiğimiz için bir hazırlığımız, ciddi bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde işbaşına geçerse, ne yapabiliriz? Biz her şubede, birer program dahilinde iş görmek ve ıslahata başlamak için şimdiden hazırlanmalı ve adam yetiştirmeliyiz"* (Temo, 2000; 157).

Kendisinin eğitim (maarif) konusunu üzerine aldığını ve ilk hafta ilkokullar (iptidai) hakkında kısa bir tasarı hazırladığını belirten Temo, tasarıda eğitimin önemini şu sözlerle dile getirmektedir; *"Bir milletin eğitiminin temeli ilk tahsildir. Her millet, halkının okur yazar yazısıyla, medeniyetteki vaziyetini gösterir, bundan dolayı Türkiyemizde yapılacak en mühim ıslahat, bir binanın temel taşlarına benzeyen maarıftır."*

8 maddeden oluşan bu tasarı oldukça önemli noktalara işaret etmekteydi. Özellikle Türk unsur dışındaki unsurlardan çocuk sayısı 40'ı geçen yerlerde kendi dillerinde günde 2 saat ders almalarını öneren 4.madde, ders saatlerinin yarısı Türkçe olmayan yabancı ilkokulların açılmasına izin verilmemesini öngören 5. madde ve Türkçe'ye uygun bir alfabe oluşturulmasını öneren 8. madde en dikkat çekici hususlar olarak görülmektedir. 8. madde önerisi nedeni ile kendisine "Latinci" adının takıldığını belirten Temo, 1937 yılında yazdığı *"Atatürk'ü Niçin Severim"* başlıklı kısa broşürde bu harf değişikliğini yapma cesaretinden dolayı Atatürk'e duyduğu hayranlığı dile getirmektedir¹¹.

Temo, Paris'teki bu ilk Jön Türk toplantısında beklediği ilgi ve desteği göremeyince toplantılara katılmadığını ve altı ay Paris'te kalıp göz hastalıkları üzerine ihtisasını geliştirdikten sonra Romanya'ya döndüğünü belirtmektedir. Romanya'da örgüt için faaliyetlerine devam eden Temo, 1907 yılında Jön Türklerin Paris'teki son kongresine başkanlığında bulunduğu Rumeli Şubesi adına Köstenceli Mahmut Çelebi'yi "Necati Bey" adıyla gönderdiklerini belirten Temo, kongrede üç grubun bulunduğunu dile getirmektedir; *"kongre Ahmet Rıza Beyin başkanlığı altında bulunan "İttihat ve Terakki", Prens Sabahattin Beyin başkanlığıyla yalnız "Terakki" adıyla kurulan fırka (parti) ve bir de Ermenilerin Ahrar adını verdikleri 'Taşnaksion' fırkasından meydana gelmişti"* (Temo, 2000;171). Ermenilerin ve Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçi yaklaşımlarının imparatorluğu parçalama ihtimaline karşı kendi temsilcilerinin Ahmet Rıza Bey grubunun merkezîyetçi politikasını desteklediğini belirten Temo,

¹¹ Temo bu eserinde *"Atatürk'ü ve idaresi sistemini nasıl can ve gönülden sevmiyeyim ki, Türk lehçesine katiyen uymayan semitik harflerle tahsil neticesi Türkiye maarıf işleri umumiyetle yerinde sayıp duruyordu. Ben kırk beş seneden beri o eski hurufatı değiştirmek için çalıştım, baş patlattım, bin türlü propagandalarda bulundum, hatta müteakip bizim Genç Türklerin genç kafalarına sokmağa say ettim..."* şeklinde görüşlerini açıklamaktadır. İbrahim Temo, *Atatürk'ü Niçin Severim*, Yayına hazırlayan: Nimetullah Hafız, Prizren 2001, s.9-10,

kongrenin bu konuda kesin bir karar alamadığını ancak II. Abdülhamit'i devirmek konusunda anlaşma sağlandığını ifade etmektedir.

Rumeli Şubesi olarak kongre kararına uygun olarak harekete geçen Temo ve onun öncülüğündeki Balkan teşkilatı Arnavutluk'ta özellikle Manastır, Kosova, Selanik'teki askeri kuvvetler içinde propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmış, gazete, broşür ve mektuplarla bir ihtilal süreci başlatılmıştır.

Hanioğlu'na göre, Balkanlardaki Genç Türkler arasında ünü ve karizması gittikçe büyüyen Temo, hareketi Bulgaristan ve Arnavutluk'ta canlandırmak için çalışmıştır. Düzenli olarak Bulgar yoldaşlarını ziyaret eden ve onlara cesaret yükleyen Temo, Arnavutluk'ta da kendisinin öğrencisi olan Arnavut milliyetçisi Derviş Hima'dan Arnavut muhalifleriyle Genç Türkler arasında bir işbirliğinin sağlanması için buradaki Genç Türk yayınlarına katkıda bulunmasını istemiştir. Temo bu süreçte Arnavut milliyetçisi şapkasını da takmış ve buradaki gazeteler için "*Makedonya'nın yerli halkı için...Ne Yunanlılar, ne Bulgarlar, ne Ulahlar ne de Türkler Makedonyalıdır!*" şeklinde bildirimler kaleme almıştır (Hanioğlu, 2001; 153).

Meşrutiyetin ilanından birkaç ay önce Dr. Bahaaddin Şakir Bey, Köstence'ye gelerek merkezde kullanılmak üzere yeni bir mühür getirdiğini ve mühürde daha önce kabul edilmiş olan "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti"nin yerine "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" adının yazdığını belirtmektedir. Bu değişikliğe bir anlam veremediklerini dile getiren Temo, bazı arkadaşlarının bunu kabul etmek istemediklerini ancak kendisinin şubelerine bu değişikliği kabul etmelerini tavsiye ettiğini ifade etmektedir. Temo, bu değişikliğin anlamını meşrutiyetin ilanından sonra Ohri'ye giderken uğradığı Selanik'te acı bir şekilde öğrendiğini belirtmektedir.

Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce Rumeli'de başlayan hareket hakkında sürekli bilgi aldığı belirtilen Temo, özellikle Manastır, Kosova ve Arnavutluğun diğer yerleriyle haberleşmesinin sıklaştığını dile getirmektedir. Temo'nun anlatımına göre bu sırada Manastır'da Şemsi Paşa'nın vurulması ile başlayan ve Resneli Niyazi'nin dağa çıkışı ile ivme kazanan ihtilal hareketi Kosova Arnavutlarının ayaklanması ile güçlenmiş ve II. Abdülhamit anayasayı yeniden yürürlüğe sokmak zorunda kalmıştır.

Meşrutiyetin ilanını Romanya'nın Dobruca bölgesindeki Türklerin ve Osmanlı uyruklarının büyük sevinç içinde kutladıklarını belirten Temo, halkın ellerinde Romen ve Türk bayrakları ile evine geldiklerini ve kendisini tezahüratlarla alkışladıklarını ifade etmektedir (Temo, 2000; 179).

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MUHALEFET

1. İbrahim Temo-İttihat ve Terakki İlişkisi

Meşrutiyet'in ilanından sonra büyük bir coşku ve umut ile İstanbul'a gelen Temo, daha sonra Struga'ya (Ohri) ailesini görmeye giderken Cemiyetin genel merkezi Selanik'e uğramıştır. Temo, burada Cemal Bey (Paşa), Mithat Şükrü (Bleda) ve adını hatırlayamadığı birkaç kişinin bulunduğunu, kendisinin Mithat

Bey (Fraşeri) ile birlikte merkeze geldiğini ve cemiyet üyelerine samimi tebriklerini ilettiğini belirtmektedir. Temo, konuşma sırasında cemiyetin başarısından söz ederken Cemal Bey'in kendisine “*Doktor hangi cemiyeti murad ediyorsunuz? Bizim bu cemiyetimiz, sizin vatan haricinde çalıştığınız cemiyet değildir. Bu cemiyet, Manastır ve Selanik mahsülüdür...*” dediğini ve kendisini fikirdaş olarak tanımak istemediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine kendisinin “*... o halde, niçin bu sizin cemiyetinize bizim cemiyetin adını verdiniz?*” diye sorduğunu belirten Temo, bu adı kutsal saydıkları için bu şekilde kabul ettikleri yanıtını alınca da; “*...öyle ise İttihad ve Terakki veya sizin kelimelerin yerlerini değiştirdiğiniz Terakki ve İttihad cemiyetinin kurucularından olduğum için beni de böyle tanımaklığınız lazım gelir...*” (Temo, 2000;185) şeklinde karşılık vermiştir. Bu konuşma cemiyet ile Temo arasındaki önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. İttihat ve Terakki cemiyetinin Temo da dahil olmak üzere ilk kurucularından çoğu, meşrutiyet sonrasında cemiyet içinde etkin bir rol üstlenememiştir.

Kendisinin Manastır vilayetinden mebus olmak üzere 150 imza gereken adaylık için 500 imzalı mazbata aldığı, adaylığını koymak üzere Manastır cemiyet merkezine başvurduğunu anlatan Temo, burada Müslümanlardan sadece 1 mebus çıkarılacağı yönünde bir açıklama yapıldığını ve bu açıklamanın mantıksız olduğunu düşünerek getirdiği mazbatayı yırttığını belirtmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu dışlayıcı tutumuna kırılan Temo üzüntü ile Romanya'ya döndüğünü ifade etmektedir. Kısa süre sonra fikirdaşlarından birçok mektup aldığı, vatana dönmesi yönünde taleplerin geldiğini belirten Temo, bunun üzerine çoluk çocuğu toplayarak İstanbul'a döndüğünü dile getirmektedir. Kendisini sevenlerin Beyoğlu'nda Sıhhiye müfettişliği gibi bir memuriyet ayarladıklarını, bu işe başladıktan bir süre sonra ise 31 Mart Vakası olarak tarihe geçen irtica hareketinin çıktığını belirten Temo, bu hareket sırasında kapısına cemiyetçi anlamında (C) harfi konulduğunu belirtmektedir.

Bu isyan sırasında Mizancı Murad'ın Mizan gazetesinde yazdığı “İnkılab-ı Sahih” makalesine tepki göstererek Mizan gazetesine gitmiş ve burada Mizancı Murad ile tartışmaya girmiştir. Yazdıklarını Temo'nun onaylamasını beklerken tepki ile karşılaşan Mizancı Murat'ın gazetede bulunan bir binbaşuya Temo hakkında söylediği şu sözler dikkat çekicidir;

“Beyefendi, siz Doktor Temo'yu tanımazsınız. Doğurduğu İttihad ve Terakki'yi, hırsız ve yaramaz çocuğunu öven ve koruyan kocakarıya benzer. Kendisine bunca fenalık yaptıkları halde, kimsenin eline vermez ve müdafaa eder” (Temo, 2000;194). Bu sözler Temo'nun kurduğu cemiyete bağlılığını gösterdiği gibi, kurucusu olduğu cemiyetten dışlandığı için kırıncılığı olduğu halde cemiyetin herhangi bir şekilde zarar görmesini istememesi karakteri hakkında da önemli bir ipucu vermektedir.

İsyan bastırıldıktan sonra Mizancı Murat'ın İttihatçılar tarafından tutuklandığını ve taraftarlarının kendisinden yüz çevirdiğini hatırlatan Temo, böyle bir ortamda hapisanede Mizancı Murat'ın ziyaretine gittiğini ve bu ziyaretinin Mizancı Murat'ı çok duygulandırdığını ifade etmektedir.

İsyan sırasında İttihat ve Terakki'nin İstanbul merkezinde bulunan mühür ve önemli evrakın güvenli bir yerde saklanması sağlayan Temo, Arnavut Kulübüne de uğrayarak oradakilere isyancılar arasında epeyce Arnavut askeri olduğunu ve onlara nasihat edilerek taburlarına gitmelerinin sağlanmasını telkin etmiştir.

Bu gibi olaylar İbrahim Temo'nun kişiliği ve duruşu ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Eski bir fikirdaşı olarak Mizancı Murad'ı isyan sırasındaki tutumundan dolayı sert şekilde eleştirmiş, onun yukarıdaki alıntıda verilen alaycı sözleri ile karşılaşmış, buna karşın zor gününde yanında olarak ona dostluğunu göstermiştir. Dışlandığı cemiyete de söz söylettirmemeyi temel ilke edindiği ve irtica karşısındaki tutumu dikkate alınırca onun özgün ve tutarlı bir Osmanlı aydını olduğu sonucuna ulaşılabilir.

1.1 İttihatçı bir Muhalif: İbrahim Temo ve Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad) İbrahim Temo'nun Meşrutiyet sonrasında giriştiği en önemli örgütçülük faaliyeti olmuştur. Örgütçülük yetenekleri bilinen İbrahim Temo'nun bu yeni siyasi oluşumun öncüsü olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde ciddi kaygılar uyandırmıştır. İbrahim Temo'nun bu çıkışı ilginç bir durum yaratmıştır. Bir taraftan İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularından biri olarak cemiyetin toplantılarına katılmaya devam etmiş, diğer taraftan da bir muhalefet partisinin kurucusu ve başkanı olarak İttihat ve Terakki politikalarına karşı çıkmıştır.

31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra Darülaceze müdürlüğüne tayin edildiğini belirten Temo, Darülaceze müdürlüğünü yürüttüğü sıralarda, yeni bir siyasi oluşumun öncülüğünü üstlenmişti. İttihat ve Terakki'nin eski programından uzaklaşarak farklı etnik unsurları kendisinden soğuttuğunu düşündüğü bir dönemde Temo, eski programı yeni bir siyasi parti aracılığı ile hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu siyasi parti "*Osmanlı Demokrat Fırkası*" (Fırka-i İbad) dir¹².

Tarık Zafer Tunaya, fırkanın kuruluş tarihini 6 Şubat 1909 olarak vermektedir. Kurucuları arasında Dr. İbrahim Temo dışında, Dr. Abdullah Cevdet, İbrahim Naci, Fuat Şükrü gibi isimler dikkat çekmektedir. Tunaya, Jön Türk hareketi içinde önemli roller oynayan Dr. İbrahim Temo'nun, Dr. Abdullah Cevdet'in de yardımıyla 1906-1907 yıllarında kurulmuş olan "*Selamet-i Umumiye Kulübü*"nü bir siyasi partiye dönüştürmeyi başardığını belirtmektedir. Dr. İbrahim Temo'nun bu siyasi partinin başkanlığını üstlendiğini ifade eden Tunaya, 31 Mart Vak'ası sırasında fırkanın Temo öncülüğündeki genç kurucularının gerici olay aleyhine tavır sergilediğini dile getirmektedir (Tunaya, 1998; 205-206). Ali Birinci, fırkanın meclis içinde tek temsilcisinin Görice (Korça-Arnavutluk) Mebusu Şahin Taki bey olduğunu belirtmektedir (Birinci, 1990;39). Tunaya ise, fırkanın

¹² Osmanlı Demokrat Fırkası hakkında bkz. T.Zafer Tunaya, "Türkiye'de İlk 'Demokrat Parti': Osmanlı Demokrat Fırkası (Firkai İbad)", *Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası*, Aralık 1949, Sayı:15, ss.119-133

parlamentonun her iki kanadında da hiçbir üyeye sahip olmadığını ve Görice Mebusu Şahin Taki bey ile Manastır Mebusu Dalçef Efendi'nin fırkaya yakınlık gösterdiğini belirtmektedir (Tunaya, 1998; 207).

İbrahim Temo anlarında, İTC'nin eski programına aykırı hareket ettiğini, özellikle Türklerin dışındakilerin değişen cemiyet programını ve davranışlarını bir istibdat saydığını, muhtelif komiteler kurarak İstanbul'da ve taşrada kulüpler açmaya başladığını, belirttikten sonra, Demokrat fırkanın kuruluş amacını şöyle vermektedir; “...Türkiye için bu zararlı akımın önünü almak ve aydınları İttihat ve Terakki etrafında toplayıp kuvvetli ve yek vücud bir kütle haline koymak ve Türkiye'nin eski idaresinde Türklerden başka milletlerin hoşnutsuzluğunu çeşitli fikir ve mesleklere meyledip başka yollara sapmalarına engel olmak düşüncesi ile eski programımıza uygun bir 'Demokrat' fırkasının kurulmasına karar verdik” (Temo, 2000; 208).

Hanioğlu, fırkanın demokrasi yani hâkimiyet-i avam (Halk egemenliği) ilkesini benimsediğini, işçi haklarını savunduğunu, rejî ve yabancı şirketlere sert eleştiriler getirdiğini ifade etmektedir (Hanioğlu, 1981; 288-289). Tunaya, bu fırkanın İstanbul'daki kulüplerinin Aksaray ve Cerrahpaşa'da açıldığını, Anadolu'da özellikle İzmir ve Aydın'da, Rumeli'de Manastır'da fırkanın kulüplerinin açıldığını, ayrıca Karadeniz sahil şeridi, Adana ve Halep'te fırkaya katılımlar olduğunu belirtmektedir (Tunaya, 2001; 289). Temo, fırkanın kısa zamanda 16 şubesinin ve İstanbul'da iki önemli kulübünün açıldığını, fırkanın iç tüzüğü'nün 66 maddelik olduğunu, siyasi programının da 15 maddeden oluştuğunu ve fırkanın resmi bayramının da 24 Kasım olduğunu belirtmektedir (Temo, 2000; 208).

Parti siyasi programı ve dâhili nizamnamesini değerlendiren Tunaya, Demokrat fırkanın “sosyalizan bir bünyeye” sahip olduğunu ve “sosyal demokrat nitelikler” taşıdığını vurgulamaktadır (Tunaya, 2001; 298). Partinin bu niteliklere sahip olmasında Temo'nun Romanya'daki siyasi ve sosyal birikimlerinin rolü olduğu düşünülebilir. Bu konuda Hanioğlu Bezmi Nusret'e atıfla, fırkanın “Romanya Demokrat Parti'sinin programından yararlandığını belirterek Temo'nun fırkanın faaliyet amaçları üzerindeki etkisinin oldukça fazla olduğuna dikkati çekmektedir (Hanioğlu, 1981; 289).

Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu yeni siyasi oluşumdan rahatsızlık duyduğunu ve gazetelerinin defalarca kapatıldığını belirtmektedir. Kendisinin İttihat ve Terakki cemiyetinden ayrıldığı yönünde propaganda yapıldığını, buna karşılık kurucu sıfatıyla cemiyet toplantılarına katılmaya devam ettiğini dile getirmektedir (Temo, 2000; 208-210). Tunaya da, İttihat ve Terakki'nin baskısı sonucunda fırka erkânının dağıldığını ve 1910 senesi başında fırkanın faaliyetlerini fiilen tatil etmek zorunda kaldığını ifade etmektedir. Tunaya, fırkanın kurucularının muhtelif devlet memuriyetlerinden uzaklaştırıldıklarını, gazetelerinin birbiri ardına kapatıldığını ve bunun sonucunda fırkanın çalışmalarını askıya almak durumunda kaldığını belirtmektedir (Tunaya, 2001;298).

Temo, Darülaceze'deki görevi sırasında Talat Paşa'nın Nazır olarak görev yaptığı Dahiliye Nezareti'nden bir emir aldığını (BOA, DH.MUI, 94/-1) ve bu emirde demokrat fikirlerinden vazgeçmemesi ve cemiyet programı dışında yayına devam etmesi halinde işten çıkarılacağı belirtildiğini ifade etmektedir. İttihatçıların baskıcı bir yöntem kullandıklarını belirten Temo, baskılar sonucunda Darülaceze müdüriyetinden istifa etmiştir (Temo, 2000; 207).

İttihatçıların 3 kişilik bir heyet seçtiklerini ve kendisi ile görüşmek üzere merkeze davet ettiklerini belirten Temo, seçilen heyettekilerin Ziya Gökalp, Kara Kemal ve Ahmed Samimi Beylerden oluştuğunu dile getirmektedir. Heyetin kendisinden İttihatçı karşıtı propagandadan vazgeçmesini istediklerini belirten Temo, kendisinin ise yaptığı propagandanın cemiyetin programına aykırı olmadığını ve cemiyetten soğuyanları, özellikle de Türk unsuru dışındaki Osmanlıları ısındırmak ve vatana bağlamak olduğunu söylediğini, bu yanıtın heyetin hoşuna gitmediğini ve Kara Kemal ile Samimi'nin kendisine "...Merkezi umumi böyle arzu ediyor. Bu fikirden ve İttihadın resmi gazetelerinden başka gazeteler yayınlamaktan vazgeçmezseniz, hakkınızda hayırlı olmaz, sonra siz bilirsiniz." şeklinde tehditte bulduklarını, kendisinin de buna tepki verdiğini dile getirmektedir. Araya giren Ziya Gökalp'in ortamı yumuşatmaya çalıştığını belirten Temo, Gökalp'in tavrını Diyarbakır'dan İstanbul'a geldiğinde İshak Sükuti ile kendisinin onu Baytar mektebine sokmasına ve sonradan da cemiyete almalarına bağlamaktadır (Temo, 2000; 213).

Osmanlı Demokrat Fırkasının İttihatçıların yoğun baskısına maruz kaldığını, buna karşılık gazetelerini çıkarmaya devam ettiklerini ifade eden Temo, bir ara katib-i umumileri Fuat Şükrü ve gazetelerinin yazarlarından bazılarının tutuklandıklarını, gazeteleri satan çocukların dövüldüklerini ifade etmektedir ki bu konu Meclis-i Mebusan'ın bile gündemine gelmiştir. Tunaya, fırka üyelerine işkence yapıldığına dair konunun Ahali Fırkası başkanı Gümülcine Mebusu İsmail Bey tarafından Meclis-i Mebusan gündemine getirildiğini belirtmektedir (Tunaya, 1998; 207-208).

1911 yılı başında fırkanın önemli isimlerinden Bezmi Nusret'in daveti üzerine, Aksaray Kulübü'nde yapılan kongre ile aktif politikada yerini almaya çalışan Osmanlı Demokrat Fırkası'nda başkanlığa yeniden seçilen İbrahim Temo (Tunaya, 2001;289), Arnavutluk'ta baş gösteren Malisör İsyanı¹³ sonrasında hükümetin artan baskıları ve muhalefete yönelik izlenen sindirme politikası üzerine ülkeyi yeniden terk etmeye karar vermiştir.

1.2. Muhaliflikten Gönüllü Sürgünlüğe: Romanya'ya Dönüş (1911)

İbrahim Temo, 1911 yılında İstanbul'dan ayrılırken gazetelere yolladığı bir "manifesto" ile Meşrutiyeti ve İTC'nin politikalarını değerlendirmiştir. İTC'ne yakınlığı ile bilinen 'Rumeli' gazetesi bu manifestoyu yayınlarken başlangıç

¹³ Malisörler, Kuzey Arnavutluk'ta yaşayan Katolik Arnavutlardır. 1911 yılında Osmanlı yönetimine isyan ederek Karadağ'a sığınan isyancılar nedeni ile bir Osmanlı-Karadağ çatışması ihtimali doğmuş, Osmanlı yönetimi isyanı bastırmakta oldukça zorlanmış ve Büyük Güçlerin baskısına maruz kalmıştır. Ayrıntılar için bkz. Çelik, a.g.e, ss.403-446

bölümünde kendi değerlendirmelerini ortaya koymuştur. Meşrutiyet ile birlikte birçok cemiyetin ortaya çıktığını belirten gazete bunlardan birisinin Osmanlı Demokrat Fırkası olduğunu, bu isim altında toplanan üç beş kişinin bir heves ile bu cemiyeti kurduklarını ifade etmektedir. Yazıda ,fırkanın cemiyetinin bir toplumsal ihtiyaç sonucu doğmadığını, Osmanlı'da aristokrasi olmadığına göre demokrasi fikrinin ortaya atılmasına imkan olmadığı ileri sürülmektedir. Benzer bir yorum Tunaya'nın eserinde de görülmektedir. Aydın Demokrat Fırka lokalinde bir konuşma yapan Aydın mebusu Ubeydullah Efendi'nin "*bizde aristokratlar var mı ki demokratlara lüzum olsun*" diyerek İttihatçıların dışında bu çeşit siyasal örgütlere gereksinme olmadığını belirtmiştir (Rumeli, 16 Nisan 1911).

İbrahim Temo, Osmanlılık idealine bağlı bir Jön Türk aydını olmakla birlikte köken olarak Arnavut olmasından dolayı 1909 sonrasında ortaya çıkan Arnavut İsyanlarına ve bu konuda hükümetin izlediği politikalara duyarsız kalamamıştır. Temo, manifestosunda '*Arnavutluk Hadisesi*' hakkında hükümetin izlediği politikayı eleştirirken daha öğrencilik yıllarından itibaren istibdada karşı mücadele verdiğini hatırlatarak İttihat ve Terakki'nin baskı politikasına tepki göstermiştir. 1906 yılında Romanya'da kendisinin öncülüğünde kurulan Arnavut örgütü "*Başkim Cemiyet*"inin İstanbul'daki kurucusu ve genel sekreteri olan Temo'nun İttihatçılara muhalefet sürecinde Arnavut kimliğini de ortaya çıkardığı görülmektedir (BOA, DH. MUI, dosya no.28-2/16).

Temo, meşrutiyet sonrasında arka planda kaldığı için İTC'ne karşı bir örgütlenme çabasına girdiği şeklindeki eleştirileri kabul etmediğini belirttikten sonra mevcut hükümetin izlediği politikanın çıkmaz bir sokak olduğunu ileri sürmektedir. İstanbul'u terk ediş nedeni açıklarken, eski dönemde istibdadın iki kötü yönünün ortadan kaldırılması için çalıştıklarını, bunlardan birinin keyfi idare diğerinin de Osmanlılar arasına ekilen ayrılık ve nifak tohumları olduğunu hatırlatmaktadır. Meşrutiyet ile birlikte bu iki sorunun büyük ölçüde halledildiğini, fakat İTC'ne sonradan katılanların cemiyetin yapısını bozduğunu ileri sürmektedir.

Temo, anılarında buna ilginç bir örneği eserinde vermektedir. Temo, Meclis-i Mebusan seçimlerinden sonra parlamentoya seçilen Manyasizade Refik Bey'in ölümü üzerine boşalan mebusluk için yapılan seçimler öncesinde cemiyet merkezinin İstanbul'daki şubeler uygun isimleri tavsiye etmelerine dair bir genelge yayınladığını dile getirmektedir. Bu konuda kendi şubesindeki arkadaşlarından bir kısmının kendi ismini seçim tahtasına yazdığını, bir kısmının ise kendi isminin üzerine Necmeddin Molla adındaki bir savcının ismini yazdıklarını belirtmekte ve bu gelişme üzerine kendisinin tahtadaki ismini sildiğini ifade etmektedir. Gerekçesi sorulduğunda, kendisine yönelik bir suçlamanın yapıldığı İstibdad döneminde adı geçen savcının Zaptiye Nazırının kendisi için affı gerekir yönündeki görüşüne karşı çıkarak "*mademki Padişah aleyhinde bulunarak Türkiye'den kaçmıştır, asidir, kötü fikirlidir, böyle cezalanması gerekir*" (Temo, 2000; 210) şeklinde görüş belirttiğini hatırlatan Temo, böyle bir müstebidin kulübe kabulüne karşı olduğunu, isminin üzerine bu savcının isminin yazılmasını protesto ettiğini ifade etmiştir.

Manifestosunda, Osmanlı hükümetini mahveden şeyin asırlardan beri devam eden eşitliğe aykırı yapının(müslüm-gayrı müslüm ayrımı)milliyet fikrini

canlandırdığını ve bunun sonucunda da yabancı müdahalelerin artmasına yol açtığını dile getirmektedir (Rumeli, 18 Nisan 1911). 31 Mart Olayında birçok kişinin kaçtığı bir ortamda kendilerinin meşrutiyetin devamı için çalıştıklarını, Heyet-i Müttefike-i Osmaniye teşkil ettiklerini, donanmanın Hareket Ordusuna katılmasını sağladıklarını belirttikten sonra, hemen kasten Arnavutluk ihtilali meselesinin çıkarıldığını dile getiren İbrahim Temo, “...istihsal-i hürriyet için ilk riayet-i hamiyeti ref eden kıtaat-ı vatan topa tutuldu.” şeklinde Arnavutluk harekâtını eleştirmektedir. Arnavutluk sorununun ortaya çıkmasından sonra kendisinin bizzat Dâhiliye Nezaretine vermiş olduğu layıha ile bazı hamiyetli vatandaşlarla beraber yaptıkları davet üzerine Arnavut mebus, ayan ve ileri gelenlerinin görüşlerine kulak asılmadığını, hatta Selanik mahfilinde(cemiyette) yanlış anlaşıldığını, hükümetin de bu gelişmelere tepkisiz kaldığını belirtmektedir. Fırkayı teşkil ederken amaçlarının milliyet fikrini ortadan kaldırarak Osmanlı bütünlüğünü sağlamak olduğunu, fırkaya ilginin yoğunluğunun İTC’ni rahatsız ettiğini, Kanun-u Esasi’ye aykırı olarak baskı ve şiddet uygulandığını, Manastır Demokrat şubesinin kurucularının yalancı şahitler ile 3’er yıl hapse mahkûm edildiğini, mahkemelerinin gizli yapıldığını, Fırkanın katib-i umumisi olan Fuat Şükrü Bey gibi cemiyete 14 yıl hizmet etmiş birinin gazetelerde yazı yazmak iddiası ile sürgün edildiğini, gazetelerin kapatıldığını, Meclis-i Mebusan ve Ayan açık iken meşrutiyete darbe vurulduğunu dile getirmektedir. Yapılan baskılara daha fazla tahammül etmelerinin mümkün olmadığı, hükümetin içerde ve dışarıda yaptığı yanlışlar sonucu ortaya çıkan sorunların sonucunda herhangi bir şekilde sorumluluk almamak için geçici bir süre ile siyasetle ilgilenmekten vazgeçtiğini, İstanbul’da özgür yaşama olanağı kalmadığını ileri sürerek ayrılış nedenini açıklamaktadır.

Temo, İstanbul’dan ayrılacağı gün Demokrat kulübü ve vapura yüzlerce fikirdaşının gelerek kendisini uğurladığını ifade etmektedir. Balkan Savaşı sırasında Romen Hükümeti’nin İstanbul’a gönderdiği Kızılhaç heyetinin başkanlığını yapan Temo, daha sonra Arnavutluk’taki karışıklıklar sırasında Arnavutluk’a da aynı görev ile gitmiştir (Temo, 2000; 225).

I. Dünya Savaşı sırasında şair Mehmet Niyazi ile birlikte Mecidiye’de yayınladıkları gazete ve dergilerde Rusya karşıtı bir yayın politikası izlediklerini belirten Temo, bu nedenle Romanya’daki Rus yanlıları tarafından mimlendiğini ifade etmektedir. Rusların Bulgarlara karşı destek olmak üzere Romanya’ya girmeleri üzerine kendisinin Moldova’ya adeta sürgün gibi bir görevle gönderildiğini dile getiren Temo, savaş sonrasında Paris’te toplanan konferansa Arnavutluk sorununun adil bir şekilde çözümünü talep eden Romanya’daki Arnavutların isteği ile delege olarak katıldığını ve bu konferans sırasında Türkiye için de bazı şeyler yapmaya çalıştığını, fakat beklediği ilgiyi Osmanlı hükümet yetkililerinden göremediğini belirtmektedir.

Konferansta Arnavutluk sınırlarını zor da olsa biraz genişletmeyi başardıklarını ancak genel olarak istedikleri sonucu alamadıklarını dile getiren Temo, Romanya’ya döndükten sonra “Ahali Fırkası”na üye olduğunu ve partinin Pazarlık sancağı teşkilatını üzerine aldığını ve seçimlerde 14000 oy alarak “ayan

azalığı” kazandığını belirtmektedir (Temo, 2000, 241). Maxim, Temo’nun Mart 1920’den Aralık 1921’e kadar Romanya senatörü olarak görev yaptığını dile getirmektedir (Maxim, 2005; 377). Bu görevde bulunduğu sırada Romanya’daki Müslümanların (Türklerin) durumunu iyileştirmek için elinden geleni yaptığını belirten Temo, Dobruca Türklerinin eğitimine de ciddi katkılar sağladığını ifade etmektedir (Temo, 2000; 246).

1937 yılında yayınladığı “Atatürk’ü Niçin Severim”¹⁴ başlıklı broşürün Türkiye’de yeterli ilgi görmediğini belirten Temo kendi özel arşivindeki evrakı yavaş yavaş yayınlamayı planladığını açıklamaktaysa da buna ömrü yetmemiştir. 1936 yılında Balkanlar İttihadı Tıp Kongresi için İstanbul’a gelen Temo, anılarında Cumhuriyet idaresinin meşrutiyet dönemindeki milli harekete dair bir müze açması halinde İshak Sükuti’ye ait evrakı buraya göndermeyi planladığını belirtmektedir. Anılarının sonunda Mustafa Kemal Atatürk’e¹⁵, ve o sırada cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü’ye övgü dolu sözler söyleyen Temo, 1945 yılında Romanya’da vefat etmiştir. Romanya Köstence’de bulunan bir arşiv belgesinde Temo’nun ölüm tarihi açık şekilde verilmektedir; “*İbrahim Temo, emekli doktor, Müslüman, Medgidia (Mecidiye)’de Avrum Iancu Sokağı 22 Numarasında, 3 Ağustos 1945 tarihinde saat 4’te ölmüştür.*” (Maxim, 2005; 378) Bu belge tarihçilik açısından önemlidir. Zira Türk siyasi tarihinin en önemli örgütlerinden biri olan İttihat ve Terakki’nin kurucusu olan Temo’nun ölüm tarihi kesin olarak bilinmiyordu. Romanya arşivinde bulunan bu belge ile ölüm tarihi aydınlatılmış oluyordu. Ancak aynı belgede doğum tarihinin 1862 olarak verilmiş olması kafa karıştırıcıya benziyor. Çünkü Temo, kendi anılarında doğum tarihini 1865 olarak vermektedir. Bir tarafta resmi belge diğer tarafta ise kişinin kendi beyanı.

Temo, anılarını hayatının son döneminde yazmış olmasına rağmen cemiyetin kuruluş ve gelişim sürecini ayrıntıları ile aktarması bakımından dönemi çalışan akademisyenlere önemli bir kaynak sağlamıştır. Temo, ömrünün yetmemesi nedeni ile yazamadığı bazı anılarının yanı sıra elindeki özel arşivi ile gerçekten dönemin aydınlatılmasına önemli kaynak sağlayacak bir malzeme bırakmıştır. Bu arşivi 1961 yılında Romen makamları tarafından Arnavutluk devletine hediye edilmiştir. Osmanlıca, Yeni Türkçe, Romence, Arnavutça ve Fransızca çeşitli otobiyografik malzeme, mektuplar, tutanaklar, projeler, beyannameler vesaire belgeler söz konusu arşivin malzemesini oluşturmaktadır. Bu belgeler İttihat ve Terakki’nin kuruluşundan 1945’teki ölümüne kadar ki dönemi kapsamaktadır (Maxim, 2005; 377).

Anılarının dışında yukarıda belirtildiği gibi 1937 yılında yazdığı küçük bir broşür olan “Atatürk’ü Niçin Severim” başlıklı çalışmasının yanı sıra tıp eğitimi aldığı sıralarda yayınlamış olduğu “Aile Tabibi” adlı eseri ve “Tegaddi ve Devam-ı

¹⁴ Broşür hakkında bir değerlendirme için bkz. Gazmend Shpuza, “Doktor Temo’nun Atatürk Hakkındaki İmajı”, **XII. Türk Tarih Kongresi**, TTK, IV.Cilt Ankara 1999, s.1377-1884

¹⁵ Bu konuda bkz. Selma Yel, “İttihat ve Terakki’nin Kurucularından İbrahim Temo’nun Atatürk ve İnkılapları Hakkındaki Düşünceleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı:52, Cilt XVIII, Mart 2002

Hayat” başlıklı risale ile hazırlamış olduğu “Kuduz Hastalığı ‘Daülkelp” üzerine bitirme tezi Temo’nun belli başlı çalışmalarıdır. Bunun dışında Romanya’da “Usul-i Mükaleme” (1915) (Uygur, 2008; 65) ve “Tababet-i Avam Dersleri” başlıklı çalışmalar yayınlamış olan Temo’nun siyasi kişiliğinin yanı sıra doktor ve aydın olarak da topluma katkı sağlamayı amaçladığı görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı modernleşmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan Batı tarzı eğitim kurumları Jön Türk hareketinin filizlendiği önemli merkezler olmuşlardır. Bunlar içinde Askeri Tıbbiye, Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan “İttihat ve Terakki Cemiyeti”nin çekirdeğinin kurulduğu yer olup, İbrahim Temo, bu örgütün öncüsü ve lideri konumundadır. Dr. İbrahim Temo, Türk siyasi hayatının en önemli kişiliklerinden biridir. İttihat ve Terakki cemiyeti gibi Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan, dönemi ve sonrasını birçok yönü ile etkilemiş bir örgütün kurucusu olarak İbrahim Temo’ya Türk tarihçiliğinin ilgisiz kalmış olması oldukça şaşırtıcı ve düşündürücüdür.

Temo, yaşamı boyunca verdiği siyasi mücadele ile hem Türk, hem Romen hem de Arnavut tarihi açısından önemli bir siyasi kişilik olarak dikkati çekmektedir. İttihat ve Terakki’nin kurucusu ve daha sonra Romanya’daki faaliyetleri ile Jön Türklerin Balkan örgütünün lideri olan İbrahim Temo, örgütçü kişiliği ile Abdülhamit rejiminin yıkılması ve anayasal düzenin yeniden kurulması için yoğun bir çaba göstermiştir. Meşrutiyet öncesinde Romanya’da Jön Türk hareketini yaymaya çalışırken Arnavut kimliğinin ülkede sağladığı avantajlardan yararlanarak hem dağınık haldeki Arnavut örgütlerini Başkim (İttihat) adı altında birleştirmiş hem de bu örgüt aracılığı ile Romanya’daki Arnavutları Jön Türk hareketine kazandırmayı başarmıştır. Bu anlamda Başkim ikili (Arnavut-Jön Türk) bir niteliğe sahip bir örgüttür.

Hayatını özgürlük ve demokrasi mücadelesine adanmış olan Temo’nun Meşrutiyet’in ilanı sonrasında uğradığı hayal kırıklığı onu muhalefet saflarına itmiştir. Cemiyetin kuruluş amacı ve programından uzaklaştığı düşüncesi ile yeni bir siyasi oluşumun önderliğine soyunmuş olan Temo, bununla beraber kurucusu olduğu cemiyetten de kopamamıştır. Temo, Osmanlı Demokrat Fırkası’nın başkanlığını yaptığı gibi, İstanbul’daki Başkim Cemiyetinin de genel sekreterliğini üstlenmiştir. Bu Osmanlı-Arnavut kimliklerinin imparatorluğun yapısına uygun şekilde bir arada yaşatılması düşüncesinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. 1909 sonrasında ortaya çıkan Arnavut isyanlarına karşı İttihatçı hükümetlerin izledikleri politikalara tepki gösteren Temo 1911 yılında İstanbul’u terk ederek Romanya’ya yerleşmiştir. Romanya’da da siyasi mücadelenin içine giren Temo’nun Türkiye’ye ilgisi bitmemiş, özellikle Cumhuriyet döneminin gelişmelerini yakından takip etmiştir.

Anıları dönemi çalışanların kaçınılmaz başvuru kaynaklarından biri olduğu gibi arşivinin de dönemin aydınlatılmasında önemli katkı sağlayacak bir zenginliğe sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu arşivin Türk diplomatları yerine Arnavut

diplomatlarının ilgisi çekmiş olması ve yapılan görüşmelerin sonunda Arnavutluk'a verilmiş olması da dikkat çekicidir. Bu ilgisizliğin nedeni Osmanlı ve İttihatçılarla bağlarını tamamen koparmak isteyen yeni rejimin bilinçli bir tercihi mi olduğu, yoksa tamamen bilgisizlikten mi kaynaklandığı bilinmese de çok önemli bir özel arşiv olan İbrahim Temo'nun arşivinin Türk siyasi tarihine ciddi bir kaynak teşkil edeceği açıktır.

KAYNAKÇA

Akşin S. (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara, İmge Kitabevi, 3.Baskı.

Birinci A.(1990).*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*. İstanbul Dergâh Yayınları.

Çelik B.(2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Milliyetçiliği ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, Bûke Yayınları.

Çelik B. (2009). İsmail Kemal Bey (1844-1919).*İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Xviii-xlii.

Çelik B. (2004). Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları, AÜ, OTAM Dergisi, 16: 131-150.

Hacısalıhoğlu M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*.İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hanioğlu M.Ş.(1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi* İstanbul, Üçdal Neşriyat.

Hanioğlu M. Ş.(1986).*Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul, İletişim Yayınları.

Hanioğlu M. Ş. (2001). *Preparation for a Revolution The Young Turks, 1902-1908*, New York, Oxford University Press.

Iacovella A. (1998). *Gönye ve Hilal, İttihat-Terakki ve Masonluk*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kansu A. (2001). *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı.

Mardin Ş.(1987). Sunuş, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, İstanbul, Arba Yayınları.

Maxim M. Yeni Romen Belgelerine Göre Büyük Önder Atatürk, Dr. İbrahim Temo ve Romanya, V. Uluslar arası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003 Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, Bildiriler Cilt II, Ankara 2005, s.377.

Ortaylı İ. (2001). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 8. Baskı.

Ortaylı İ. (1985). Balkanlarda Milliyetçilik, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim Yayınları 4.

Petrosyan Y.A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*. Ankara, Bilgi Yayınevi.

Ramsuar E. E. (1982). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul, Sander Yayınları, 2. Baskı.

Shpuza G.(1999). Doktor Temo'nun Atatürk Hakkındaki İmajı, XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, TTK, IV. Cilt, s.1377-1884.

Temo İ. (2000). *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*. İstanbul, Arba Yayınları, 2. Baskı.

Temo İ. (2001). *Atatürk'ü Niçin Severim*, Yayına hazırlayan, Nimetullah Hafız, Prizren 2001 (İlk Baskı 1937 Romanya).

Tunaya T.Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, İletişim Yayınları, Cilt 1.

Tunaya T.Z. (1949). Türkiye'de İlk 'Demokrat Parti': Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad), Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası, Sayı:15.

Tunaya T. Z. (2001). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)* İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, cilt I.

Uygur S. (2008). İbrahim Temo'nun Bilinmeyen Bir Eseri: Usul-i Mükaleme", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt 5, sayı:2.

Yel S. (2002). İttihat ve Terakki'nin Kurucularından İbrahim Temo'nun Atatürk ve İnkılâpları Hakkındaki Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı:52, Cilt XVIII.

Arşiv ve Basın

BOA, HR. SYS, Dosya no. 155/36.

BOA, DH. MUİ, dosya no.28-2/16.

BOA, DH. MUİ, dosya no.94/-1 GN.48.

"Doktor İbrahim Temo Beyin Manifestesi", **Rumeli**, 16 Nisan 1911.

"Doktor İbrahim Temo Beyin Manifestosu", **Rumeli**, 18 Nisan 1911.